

Dilbilim Metodu ve Folklor Araştırmaları *

Metin KARADAĞ**

ÖZET

Yapısal ve biçimsel araştırma metotlarına dayalı lingüistik araştırmaları diğer bilimler için "model bilim" olma özelliğine sahiptir. Folklor, lingüistik sahasından metodoloji uygulamasına geçişin önemli bir olgusudur.

Bu çalışmada sunulan ve yeni uygulamaların ortaya koyduğu bu metodoloji, tamamıyla folklorun içine nüfuz etmeye başlamış, sonunda da yeni gelişmelere yol açmıştır.

SUMMARY

Linguistic Methods and Folklore Research

The appearance of structural and formal research methods, linguistic has become a "model science" for the other humanities. Among them folklor was one of the first witness a complete change in research orientation as a result of the transfer of methodology from the field of linguistic.

The methodology that we have presented has already started penetrating in the realm of folklore, the latter being itself open, of late, new developments.

* Bu makalenin hazırlanmasında, Dr. Ecaterina Mihăila'nın, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi'ne gönderdiği "Linguistic Methods in Folklore Research" adlı bildirisinden yararlanılmıştır.

** Yard. Doç. Dr.; U.Ü. Necatibey Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Başlangıç izleri Herodot ve Panini gibi oldukça eski isimlere kadar götürülen dilbilim çalışmalarının sistemleşmesi, XX. yüzyıl başlarında gerçekleşmiştir. İsviçreli ünlü bilgin Ferdinand de Saussure, yapısalcılık kuramına giden doğrultuda, dilbilime yepyeni ufuklar açmış, değişik alanlarda kullanılan bir metodu yaygınlaştırmıştır. O'nun 1916 yılında yayımlanan Genel Dilbilim Dersleri adlı eseri ile birlikte, dil olayını sözcükler dizisi biçiminde ele alan anlayış yıkılmış, dilin "Dizgesel" boyutunun önemi ön plana çıkmıştır.

"Dil öğretiminden yazın incelemelerine, sözlükçülükten reklâmcılığa kadar birçok alanda birinci derecede önemli yeri olan, çeşitli yönleri ve konularıyla hem toplum hem de doğa bilimlerinin bir çoklarıyla iç içe ve sıkı ilişkili bulunan dilbilimi bugün bütün bilimlerin başında sayanlar vardır. Böyle bir görüş biraz aşırı sayılsa da, bugün bütün dünya üniversitelerinde, çeşitli eğitim ve araştırma kurumlarında dilbilime verilen yer gözönünde tutulursa konunun önemi iyice anlaşılacaktır."¹

Böylelikle yapısal ve biçimsel araştırma metodlarının sistemli bir biçimde ortaya çıkmasıyla dilbilim, diğer insan bilimleri için bir "model bilim" olmuştur. Bunlar arasında, dilbilim sahasından, metodolojiye geçişte folklor, ilk adımlardan biridir².

Yapısal ve biçimsel araştırma metodları önce edebî folklor sahasına uygulanmış fakat daha sonraları gelenek, görenek, dans, giyim-kuşam, yiyecekler vs. gibi diğer alanlara da ulaşmıştır. Dilin bir *dizge* biçiminde ele alınarak incelenmesi gerektiğini ileri süren bu kuram, ikili karşıtlıklardan meydana gelen bir dizi kavramlar sözkonusudur.

"Saussure'e göre dayanışık bütünden kalkılarak, dil bütünlüğünün kapsadığı öğeleri çözümleme yoluyla dizge elde edilebilir; dili oluşturan birimler tek başlarına yapıdan yoksundurlar; bu birimler yalnızca birbirleriyle olan karşılıklı ilişkileri içinde tanımlanabilirler; tıpkı satranç oyununda bir taşın değerinin ancak oyunun kuralları doğrultusunda ve başka taşlarla olan bağlantısı içinde saptanabildiği gibi. Dilbilimsel çözümleme temel öğeler arasındaki bağlantıların saptanabildiği gibi. Dilbilimsel çözümleme temel öğeler arasındaki bağıntıların saptanmasıyla gerçekleşebilir. Böylece bir dilin anlattığı kavramlar dilin yapısıyla tanımlanır ve belirlenir."³

Folklor sahasındaki ilk yapısal analiz, tesadüfi olmamış, Rus Yapısal ekolünün geliştiren araştırmacı V.I. Propp tarafından ortaya konulmuştur".. F. de Saussure nasıl çağdaş dilbilim alanında Genel Dilbilim Dersleriyle (Cours de linguistique generale, 1916) bir devrim yaratmış, kuralcı dil incelemelerinden bilimsel dil incelemelerine geçişi sağlamışsa, V. Propp da *Masalın Biçimbilimi*'yle

1 Doğan Aksan, "Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları-I", s. 13.

2 Dr. Ecaterina Mihăila, "Linguistic Methods in Folklore Research", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, I. Cilt, s. 195.

3 Ayşegül Yüksel, Yapısalcılık ve Bir Uygulama, s. 10.

hem masal incelemeleri alanında, hem de yapısal anlatı çözümlemesi alanında yöntemsel açıdan bir öncü olmuştur.⁴

Dilbilimden folklorla yöneltilen bir model olarak ortaya çıkan bu çok verimli fikir, Saussure tarafından *dil ve söz* (parole) olarak iki temel kavram altında işlenmiştir. Halk Edebiyatı çalışmalarına uygulandığı zaman ise; bu bölünme, sesbilim (görevsel sesbilim) in ötesinde *sabit* ve *değişken* biçimlerinde ortaya çıkar. Sesbilimsel ve yapısal analizlerde esas problem varyantları sınırlı sayıda tutabilmektir. Dilbilimde göstergelerin, diğer göstergelerle ilişkilerini ortaya koymaya benzer bir tutumla, bir metin içindeki yapısal özellikler, diğer metinlerle karşılaştırılabilir. Propp, bu işlemi, *işlev* = *fonksiyon* kavramını ortaya atarak çözümlemeye girişmiştir. *İşlev* kavramı, sadece yapısal tipteki folklor analizine imkân verdiği için değil, bir metod sayılması itibariyle de özel bir öneme sahiptir. "Propp'a göre, işlev kişinin eylemidir ama bu eylem de olay örgüsünün akışı içindeki anlamına göre belirlenmiştir. Bir başka deyişle, kişilerin eylemleri, masalların temel bölümleridir ve V. Propp bu eylemleri, kişilerin her masalda sürekli değişebilen özelliklerinden soyutlayarak ele alır ve her eylemi, anlatının akışı içindeki yerini dikkate alarak belirler."⁵

Propp'un anlayışına göre işlev; anlatının aksiyonunu gözönünde bulundurmak için kendi anlamlılığının bakışı açısından, karakterinin aksiyonudur. İşlev dizisi tesadüfi değildir, hikâyede (metinde) şekillenmiş tüm ilişkileri gerektiren bir yapıdadır. Bütün fantastik masalarda bulunabilecek 31 işlev, bir yapısal model birliğini oluşturur.

Bu tip analizin önemini belirtmek için, Propp'un işlev kavramı ile matematik anlamlı işlev konusunu kısaca gözden geçirmek gereklidir.

Matematik kavramda bir işlev, üçüzlü bir koordinasyon oluşturur: a- Tanımlama sahasını gösteren (E), b- değerleri alan fonksiyon (işlev) seti (işlev) dizisi: (E), c- (E) deki her bir element (eleman) i, (F) de bulunan yalnız bir elemanla birleştiren (eşleyen) bir bağıntı (uyum). Matematik anlamda; $F = f(E)$ biçiminde bir formül sözkonusudur. Propp'un (E) kümesindeki 31 fonksiyonu veya tanım kümesi (domain of definition), ayrı ayrı alınabilen değişkenlerin hepsini kapsar.

Fonksiyon dizisinin rolü, seriye kalan diğer 30 fonksiyon tarafından üstlenilmiştir. Uyum (bağıntı) ilişkisi, tanımlama (tanım) kümesindeki her bir değişkeni, kesin değişkenle ve yalnız birini de ayrıyeten diğer 30 fonksiyonun her biri ile birleştirir. Bu yüzden eğer değişken x_1 ise $f(x_1) = x_2 + x_3 + x_4 + x_5 + x_6 + \dots + x_{30}$ ve eğer değişken y_1 ise, $f(y_1) = y_2 + y_3 + y_4 + y_5 + y_6 + \dots + y_{30}$, vs. dir⁶.

4 V. Propp (çev. M. Rifat-S. Rifat), Masaların Biçimbilimi, (Giriş Gözlemleri Bölümü, Mehmet Rifat), s. 5.

5 a.g.e., s. 7.

6 Dr. Ecaterina Mihâila, a.g.e., s. 196.

Matematik anlamdaki işlev (fonksiyon)un karşılaştırılması, Propp'un işlev anlayışı ile büyük bir ilişki kapasitesini ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi Propp'un araştırma metodu, A. Dundes tarafından Kuzey Amerikan yerli folkloru üzerindeki çalışmasında kullanılmıştır (Dundes, 1964-65)⁷.

Dilbilimsel fikirler, folklor materyalinin yorumlanmasını ve anlaşılmasını etkilemiştir. Prof. Dr. Umay Günay tarafından Elâzığ masallarına uyarlanan Propp metoduna dayalı doktora tezi, Ülkemizde de, bu konunun tek ve dolgun örneğidir⁸.

Dundes'in her bir yapısal birliğe göre ele aldığı Pike'ın sistemi, ezahür (manifestation) ve yayılma (distribution) biçimlerinde bir "featuremod" yaratma imkânı sağlamıştır. Dundes, - Propp'un işlev ve işlev değişkenleri diye adlandırdıklarını ifade için - (phoneme/alophone; morpheme/almorpheme) kalıplarına göre *motifeme* ve *alomotif* terimlerini ortaya atmıştır. Böyle yapmakla Dundes, bu alandaki çalışmalara yeni bir ufuk açmış olan *motif* kavramına da saygı göstermeyi amaçlamıştır.

Bu konuda ortaya atılan bir başka fikir de, dilbilimden, folklorla doğru dönüşen ve tam bir metodoloji olarak meydana gelen gramerdir. Dil/anlatı ayrımının sabit/değişken bölünmesine yol açtığı gibi, dil gramer (langue gramer) fikri de, metin türlerinin grameri konusunu ortaya koyar. Böylelikle generative dönüşümsel metodoloji, folklor araştırmalarına da ulaşmıştır.

Bu açıklamaların ışığı altında, gelişmiş edebiyat araştırmalarında kullanılan bazı metodların, elverişli açıklayıcı güce ve uygulanabilme imkânlarına sahip oluşlarıyla, bazı düzeltme ve tasfiyelerden sonra, çok geniş bir folklor araştırmaları sahasında kullanılabileceği söylenebilir.

Greimas'ın (Greimas, 1970) *yapısal modelini* gözönünde bulundurmakla bu konu daha da açıklığa kavuşturulabilir; anlatı yapı-kalıplarının görülebilen düzeyleri, fundamental ve yüzeysel grameri kapsamaktadır. Bu konudaki örnek çalışmalar ise, T. Todorov'un Decameron'un Grameri (Todorov, 1969) ve Cl. Bremond'un Anlatının Bilimi (Bremond, 1973) dir.

Kural dizisi gibi de düşünülen Gramerden nazma geçiş, oldukça doğal olmuştur. M. Pop'a göre nazımları sadece kurallar dizisi olarak asla algılamamalı, P. Valery tarafından verilmiş olan etimolojik anlamlılığı da göz önünde bulundurmalıyız. Dilin olduğu yerdeki yaratma işi, aynı zamanda *madde* ve *anlamlar*dır (Pop, 1970, 23).

Son 50 yıldan beri dilbilimsel metoda ilişkin nazımlar, bu temel anlayışlar üzerinde ele alınmış, aynı zamanda folklor çalışmalarına uyarlanmış olan kendi metodlarıyla incelenmişlerdir. Çalışmalar daha çok madde ve anlamlar olarak dil üzerinde ve daha az olarak da, halk edebiyatında çok önemli olan sosyo-kül-

7 a.g.e., s. 197.

8 Dr. Umay Günay (Şimdi profesör): Elazığ Masalları, Erzurum 1975.

türel bağlantılar konusunda odaklanmıştır. Bununla birlikte, iki temelin birbirleriyle karşılıklı tüm ilişkilerini ortaya koyan örnekler de vardır (Örnek: Pop, 1967, 1970 a). Burada sunulan metod, klâsik yapısalcılığın bir aşaması olarak düşünülebilecek düzeyden çok uzaktır.

Biçimsellik gücünün varlığı, anında çeşitli materyale uygulanabilir, soyut örneklerin avantajını sunar. Bu modeller çok genel oluşlarıyla insan bilimlerin herhangi birine uygulanabilirler.

Bu çalışmada Propp'un yapıyı olayların bir silsilesi olarak kabul eden modeli yerine, Levi-Strauss'un elementlerin küçük bir sayısında işletilen bazı değişimler üzerine kurulu teorisi sunulmuştur. Bu model, sistematığe geçiriliste, Bool'un cebirine yakın olarak, iki veya üç buutlu bir matriks şeklini alır.

Bu metoda güvenen Levi-Strauss, mitler üzerinde çalışmıştır. (Levi-Strauss 1964, 1967, 1968, 1971) Teori, mitsel sistem içinde zamanın en iyi temsili-ni önermektedir.

Levi-Strauss'a göre mit; bilinen, söylenmiş olan, insanlık söylevinin bir parçasını teşkil eden bir *dildir*⁹. Mitin hem dile ait bir parça, hem de dilden uzak bir unsur sayılabileceğini belirten Levi-Strauss, Saussure'ın "Langue (dil) ve Pa-rolle (söz) arasındaki ayrım ile ifade edilen şey de budur: Birisi Dilin yapı ile ilgili yanını, diğeri de istatistikle ilgili olan yanını gösterir. Eğer bu iki durum dilde hâlâ mevcutsa, bir üçüncüsü de akla gelebilir"¹⁰ biçimindeki açıklamasından hareketle mitsel sistem içinde zamanın en iyi temsili-ni önermektedir. Mitsel anlatım "zamaniçi" ve "zamandı" olmak üzere çift zamanlıdır. Herşey, zamana bağlı olmayan Matrix Yapısı ile ilgilidir. Bu anlayış doğrultusunda bilgin; "... mitolojinin amacının, geleceğin bugüne ve geçmişe mümkün olduğu ölçüde bağlı kalmasını sağlamak olduğuna inanıyorum"¹¹ sonucuna varır.

Levi-Strauss'un fikri, folklor araştırmalarında güçlü bir biçimsellik yolu açmıştır: *logico-formal* ve matematiksel metodlar da dilbilimin içinde aynı şekilde nüfuz etmiştir. *Linguistik Matematiksel Yaklaşım*, bu fikri tamamen açıklamaktadır. Başlangıçta dil teorilerinin vasıtaları ile bu matematik teorilerin harmanlanarak seslerin metodolojik özelliğini ortaya koyduğu kesinlikle belirtilmiştir. (Marcus, 1975) Gerçekte tüm matematiksel metodlar; grafik teorisi, küme teorisi, benzeş cebir, olasılık ve "informational enerji" kavramı üzerine temellendirilen bilgisel iletişimsel modeller kullanırlar. Bu metodlar, dilbilim ve nazım-şiiir bilgisi tarafından özümlemişlerdir.

Matematiksel metodlar, kendini sürekli yenileyen, tekrar vukubulan olaylarda ve nicelik teorilerinde esaslı bir biçimde fayda sağlarlar: Değişkenler, nazımsal yapılar, tekrarlamalar, anlatı yapıları vs. bu metodlarla incelenebilir.

9 Levi-Strauss- "The Structural Study of Myth", Çeviren; Bilge Seyidođlu, (Basılmamıştır), s.3.

10 a.g.e., s. 3.

11 C. Levi-Strauss- Mit ve Anlam, (Çev. Ş. Süer-S. Erkanlı), s. 52.

Matematisel metodlar, materyalin kendiliğinden ilerleyişine, yayılışına ilişkin araştırmalarda da kullanılır (Maranda, 1965, 1973).

Folklor materyalinin otomatik araştırmaları konusunda S. Marcus tarafından 1975'te ortaya atılan görüşlerden fazla bir gelişme olmamıştır (Marcus, 1975). Zira, hesapsal araştırma ve yapısal sonuçlar arasında tam karşılıklı ilişkiye kapalılık, sözkonusudur.

Burada sunulan düşünceler, dilbilim ve folklor sahalarındaki yapısal ve biçimsel araştırma metodları için büyük gelişmelere yol açmıştır.

Bununla birlikte, gelişmeye paralel olarak, malzeme derlemeciliğinin (collekting) ve *diachronic* (= 'artzamanlı) araştırmaların da, araştırmacıları, daimî olarak ilgilendirmesi gerektiğini söylemeliyiz. (Bakınız: Meletinsky, 1970).

Son zamanlara kadar dilbilimin, dil çalışmalarında yeni bir uyarlamaya yol açtığı, ilginç bir gelişme olarak kabul edilmiştir. Konuşma olayları, konuşmacının niyetleri, konuşma olayının başarısı, alıcıyı etkiler.

Bazı bilim adamlarının (Austin, Searle) ilk yaklaşımları, gramer mantığının ötesinde, pragmatik anlayışlara yönelmiştir.

Dilbilimde, bir başka araştırma yolu da (1970'lerde ortaya atılmıştır), tüm dikkatleri metin (text) üzerine yöneltmedir. Bu anlayışta *text gramer* ve *text teorisi* kavramları ortaya atılmıştır. (Petöfi 1973). Bütün dil olaylarını izaha çalışan bu sistemde, dil yerine geçebilecek üniversal bir model üzerinde durulur.

Tüm bu yeni uyarlamaların ortaya koyduğu metodoloji, tamamıyla folklorun içine nüfuz etmeye başlamış, sonunda da yeni gelişmelere yol açmıştır.

KAYNAKLAR

1. AKSAN, Doğan: Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları adlı derleme eserinin giriş yazısı, TDK Yayını, Ankara 1980.
2. BREMOND, CL.: Logique du récit, Paris 1973.
3. DUNDES, A.: The Morphology of North American Indian Folktales, in "FFC", nr. 195, Helsinki.
4. ———: Structural Typology in North American Indian Folktales, in "The Study of Folklore", Prentice Hall.
5. GREIMAS, A.J.: Du sens, Paris 1970.
6. GÜNAY, Umay: Elazığ Masalları, Erzurum 1975.
7. LEVI-STRAUSS, C.: Mythologiques I. Paris 1964.
8. ———: Mythologiques II. Paris 1967.
9. ———: Mythologiques III. Paris 1968.
10. ———: Mythologiques IV. Paris 1971.
11. ———: Anthropologie structurale deux, Paris 1973.
12. ———: Mit ve Anlam (Çev.: Şen Süer - Selahattin Erkanlı), İst. 1986.

13. ———: "Mit Üzerinde Yapı Çalışması" (Çev. Bilge Seyidođlu) Yayınlanmamıştır.
14. MARANDA, P.: Cendrillon... Paris 1973.
15. MARCUS, S.: Semiotica folclorului, București 1975.
16. MELETINSKY, E.M.: "Problème de La morphologie historique du conte populaire" in "Semiotica", 1970.
17. MIHÂILA, Ecaterina: "Lingustic Methods In Folklore Research", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, I. Cilt, Ankara 1986.
18. PETOFI, J.S.: Towards an empirically motivated grammatical theorie of verbal texts, in "Studies in text Grammer" 1973.
19. POP, M.: Le Myth... in "To Honor Roman Jacobson, Paris 1967.
20. ———: La poétique du conte populaire, in "Semiotica", II, 1970.
21. ———: Modèles de la structur... in "Actes du X e Congres International des Linguistes" Bucarest 1970 a.
22. PROPP, V.I.: Morfologija Skazki, Leningrad 1928.
23. ———: Masalın Biçimbilimi (Çev.: Mehmet Rifat-Sema Rifat) İst. 1985.
24. ———: Morfologia basmului, Bucuresti 1970.
25. TODOROV, T.: Grammaire du Décameron, Paris 1969.